ZAVRŠETAK ADOLESCENCIJE I TRANZICIJA U ODRASLO DOBA

Kao što smo videli u prethodnom poglavlju, prema različitim teorijama celoživotnog razvoja, tranzicija ka odraslom dobu počinje završetkom adolescencije i zadacima koji su u vezi sa njom. Iako postoje neke neusaglašenosti oko samog trajanja adolescencije (u rasponu od 11. do 20. godine), evidentno je da postoji period između detinjstva i odraslog doba koji podrazumeva intenzivnije telesne, kognitivne i socioemocionalne promene koje su vrata ka odraslom dobu. Pred kraj adolescencije, adolescenti telesno poprimaju obeležja odrasle osobe, i zahtevi koji se postavljaju pred njih postaju sve veći. Sa završetkom srednje škole i napunjenih osamnaest godina, očekuje se da su oni dovoljno zreli da donesu odluku o budućem zanimanju i da stupe u svet odraslih i dobijanjem prava glasa, samostalne vozačke dozvole, preuzimanjem odgovornosti za sopstvene postupke (u očima zakona takođe). Iz ugla kognitivnog razvoja, očekivanje je da adolescenti pređu na stadijum formalnih operacija koji uključuje i apstraktno, hipotetičko-deduktivno razmišljanje, kao i razumevanje i predviđanje posledica ponašanja (uzrok i posledica). Interpersonalni odnosi se usložnjavanju, pa pri završetku adolescencije, tj. tokom kasne adolescencije dolazi do usmeravanja i ulaganja ka dijadnim prijateljskim odnosima i prvim intimnim (partnerskim) odnosima. Unutar porodičnog sistema dolazi do povećane potrebe za autonomijom i preispitivanjem roditeljskih figura, njihovih uverenja i stavova, te na kraju i do fizičkog odvajanja u vidu osamostaljivanja.

Međutim, poslednjih trideset godina došlo je do značajnih promena u životnom stilu (životnom veku!), kao i socijalnim, ekonomskim, tehnološkim i kulturološkim uslovima i zahtevima koji se postavljaju pred pojedinca i društvo. Ove spoljašnje promene dovode i do promena u vezi sa individualnim psihološkim razvojem, gde se pojedini razvojni zadaci razrešavaju ka-

snije nego prethodnih decenija. Na primer, usled pandemije ili društveno-ekonomskih kriza može doći do odlaganja završetka školovanja, otežanih mogućnosti zaposlenja i sticanja finansijske nezavisnosti itd.

Stoga, zadatak poput napuštanja porodičnog doma koji vodi ka uspostavljanju autonomije i istraživanja identiteta ne može se striktno vezati za period adolescencije, već se preklapa sa sledećim razvojnim periodom. Danas mladi prolaze kroz različite i često nelinearne razvojne puteve, što čini razvoj dinamičnim i promenljivim. Upravo zbog visoke individualnosti u pogledu razvojnog puta ka odraslom dobu, danas pre možemo govoriti o percepciji odraslosti nego o tačno definisanim kriterijumima koji određuju da je neko postao odrasla osoba.

SPECIFIČNOSTI TRANZICIJE U ODRASLO DOBA

Pomenuti nelianearni razvojni putevi, kao i odlaganje dostizanja „kriterijuma odraslosti", u najvećoj meri su vidljivi u uzrasnom periodu od 18 do 29 godina, što je podstaklo pojedine psihologe i stručnjake da razmotre uvođenje još jednog razvojnog razdoblja u ciklus razvoja koji bi se odnosio upravo na ovu uzrasnu kategoriju i zadatke unutar nje. Termin koji se danas koristi da bi se opisao period u kom se nalazi mlada osoba uzrasta od 18 do 29 godine jeste *ulaženje u odraslo doba* (engl. *emerging adulthood*), a koje se nalazi između razvojnog perioda adolescencije i ranog odraslog doba (Arnett, 2007). Danas se u radu sa mladima često može čuti da sebe ne doživljavaju više kao adolescente, ali ujedno ni kao odrasle osobe.

Istražujući ovaj razvojni period, primenjujući i kvantitativne i kvalitativne metode, Arnet je definisao pet karakteristika ili dimenzija ovog razvojnog perioda koje mogu biti primenjene kao „merilo" za utvrđivanje da li se osoba nalazi u periodu ulaženja u odraslo doba ili je završila tranziciju ka ranom odraslom dobu: *istraživanje identiteta, doživljaj „između", doba mogućnosti, doba samofokusiranosti i doba nesigurnosti*(Slika7.)

Slika 7

Ulaženje u odraslo doba

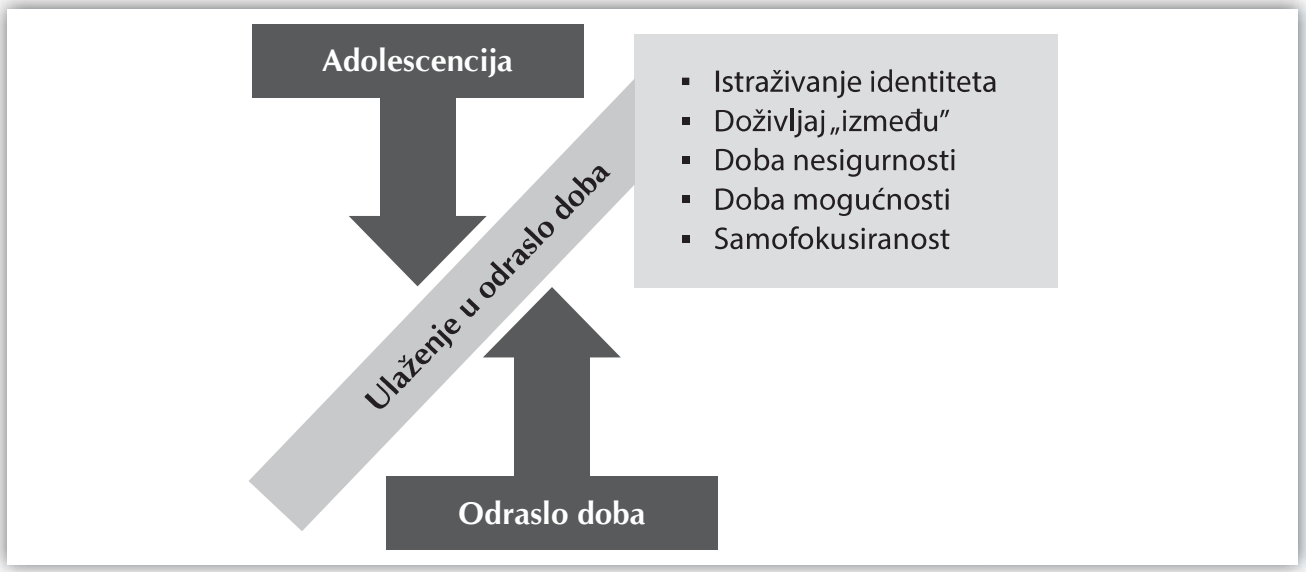

Istraživanje i formiranje identiteta najčešće se dovodi u vezu sa periodom adolescencije, i kao što smo videli u prethodnom poglavlju, Erikson ga navodi kao centralni zadatak ovog perioda. Međutim, i sam Erikson je govorio o moratorijumu u razvoju identiteta i produženom trajanju adolescencije, koji se mogu javiti kod osoba koje usled

društvenih ili kulturalnih pomeranja nisu mogle ovaj zadatak da izvrše „na vreme". U vreme kada je Erikson definisao svoju teoriju psihosocijalnog razvoja, takva odstupanja bila su izuzeci, a ne pravila. Međutim, danas u savremenom društvu „prolongirana" adolescencija i zadatak formiranja i *istraživanja identiteta*, koji traje i nakon predviđenog uzrasnog perioda adolescencije, više predstavljaju normu nego izuzetak. Stoga je Arnet definisao ovaj zadatak kao centralni u periodu ulaženja u odraslo doba, sugerišući da se on nastavlja iz perioda adolescencije. Tako, jedna od karakteristika ove faze (koja počinje u adolescenciji) jeste preispitivanje i modifikovanje sopstvene uloge, isprobavanje različitih identiteta i konačno usvajanje onog koji najviše odgovara ličnim potrebama i unutrašnjim procesima (Trbojević, 2016).

Kao što smo naveli, period ulaženja u odraslo doba najčešće se opisuje kao *period „između"*: doživljaj pojedinca da nije više dete, ali ni nezavisna odrasla osoba. Mladi sebe ne smatraju u potpunosti odraslima i doživljavaju sebe kao nedovoljno formirane ličnosti (Bassi et al., 2021). Većina mladih usled socioekonomskih faktora u svetu i dalje finansijski zavisi od roditelja (studira, ne može da nađe posao), što otežava da sebe dožive kao „odrasle osobe". Da ovaj period nije samo obojen izazovima, govori i to da je ovo *doba mogućnosti*. Usled socioemocionalne i kognitivne zrelosti svet se posmatra kao „prodavnica" mogućnosti. Osoba istražuje sopstvena interesovanja u domenu profesije (koja zanimanja i poslovi postoje), interpersonalnih odnosa i domenu zajednice i društva. Pored istraživanja mogućnosti, osoba procenjuje i koliko bi bila kompetentna u izvršavanju tih aktivnosti ili zadataka. Generalno, ovaj uzrasni period se doživljava kao predodređen za upoznavanje sa svetom. Istražujući ove i mnoge druge mogućnosti, osoba stiče sve veću autonomiju vrednosnog sistema, kao i odgovornost za sopstveni život u odnosu na mlađi uzrasni period. Dolazi do razvoja veće samosvesti i stoga je još jedna karakteristika ulaženja u odraslo doba *samofokusiranost*. Kroz fokusiranost na sebe i bolje razumevanje sebe, pojedinac stiče znanja i veštine koje će kasnije moći da primeni u kasnijim fazama razvoja.

Pored ove četiri pozitivno orijentisane karakteristike, Arnet izdvaja i jednu negativnu, tj. navodi da ulaženje u odraslo doba može biti i *doba nesigurnosti*. Iako nakon adolescencije dolazi do većeg broja mogućnosti, sam proces tranzicije ka odraslom dobu može biti visokostresan i prepun neizvesnosti. Očekivanja okoline da se što pre „odraste" i osamostali, pri čemu postoje poteškoće oko zaposlenja ili završetka školovanja, mogu doprineti doživljaju da, uprkos prilikama, osoba nije u stanju da ih iskoristi usled nedovoljne autonomije i finansijske nezavisnosti. Čak i u situacijama kada postoji određeni stepen autonomije u odnosu na porodicu porekla, sama ideja velikog broja izbora i odluka može biti preplavljujuća za mlade ljude.

NAPUŠTANJE DOMA

Na putu ka ranom odraslom dobu jedan od razvojnih zadataka jeste osamostaljivanje kroz *napuštanje porodičnog doma*. Centar gravitacije se pomera sa porodice porekla na *novi dom* i napore da se *formira sopstveni život* kao odrasle osobe. Napuštanje porodičnog doma se u velikom broju kultura posmatra kao jedan od indikatora odraslosti, međutim, u savremenom društvu ovaj zadatak se sve kasnije postiže. Prosečna starost osoba koje su napustile porodični dom tokom 2023. godine iznosila je 26,4 godine u zemljama Evrope, dok je u Srbiji 31,8 godina (Eurostat, 2023). Pored ekonomskih i društvenih prilika koje doprinose kasnijem napuštanju doma porodice porekla, dodatna specifičnost se ogleda i u kulturološkim faktorima. U Srbiji, koja i dalje dominantno pripada kolektivističkim kulturama, život u proširenoj porodici je bio normativ, tj. bilo je očekivano da odrasla deca sa sopstvenom novoformiranom porodicom (najčešće sinovi) nastave da žive u zajedničkom domaćinstvu sa porodicom porekla. Iako je ovaj trend u padu poslednjih godina, on i dalje predstavlja jednu od mogućnosti načina života u odraslom dobu.

Mlada osoba ima zadatak da istraži raspoložive mogućnosti, ali i da uobliči početnu životnu strukturu. Iz ugla spoljašnjih aspekata to podrazumeva istraživanje i formiranje novih uloga, kao i donošenje odluke o životnom stilu i ciljevima koje želi da ostvari, a iz ugla unutrašnjih aspekata to uključuje istraživanje ličnog identiteta, sopstvenih vrednosti i ideja.

Napuštanje porodičnog doma tako ima nekoliko funkcija:

1. razvoj doživljaja autonomije;
2. redefinisanje odnosa sa porodicom porekla (redefinisanje uloga, relacija i pravila) – uspostavljanje novih oblika intimnosti;
3. uključivanje u zajednicu (profesionalno, bračnom relacijom, roditeljstvom, ali i u politička, kulturna i druga zbivanja).

Kao što možemo videti, ove funkcije pozivaju na razvoj autonomije uz održavanje postojećih odnosa i formiranje novih odnosa. Erikson je rano odraslo doba definisao kao stadijum bliskosti nasuprot izolaciji jer je prepoznao da se radi o dve naizgled oprečne potrebe: potrebi za pripadanjem i potrebi za autonomijom. Upravo se ova tranzicija od detinjstva ka odraslom dobu može ogledati kroz dostizanje, tj. zadovoljenje obe ove potrebe. Kada osoba uspešno zadovolji i potrebu za pripadanjem i potrebu za autonomijom, možemo govoriti o prelasku na odraslo doba. Međutim, postizanje

autonomije na adaptivan način uz održavanje bliskosti predstavlja jedan od najtežih zadataka, koji na neki način može trajati ceo život.

Stoga, napuštanje porodičnog doma u periodu ulaženja u odraslo doba podstiče procese sekundarne separacije i individuacije, koji na kraju dovode do zadovoljenja potrebe za autonomijom, ali i potrebe za pripadanjem.

SEKUNDARNA SEPARACIJA I INDIVIDUACIJA

Još jedan razvojni zadatak koji dele adolescencija i period ulaženja u odraslo doba jeste sekundarna separacija i individuacija, koji je usko povezan i sa napuštanjem porodičnog doma. Sekundarna separacija i individuacija je razvojni proces tokom kojeg se osoba razvija ka samostalnosti. Primarna separacija i individuacija se odvijaju tokom ranog detinjstva (od oko petog meseca do treće godine) sa sličnim ciljem – sticanje samostalnosti, samo u skladu sa kognitivnim, emocionalnim i fizičkim kapacitetima deteta tog uzrasta.

Blos je još krajem sedamdesetih godina (Blos, 1979) prepoznao adolescenciju kao period sekundarne separacije i individuacije. Separacija se odnosi na intrapsihički razvojni pravac diferencijacije, odnosno odvajanja od roditelja, dok individuacija označava razvoj intrapsihičke autonomije. Iako se individuacija često poistovećuje sa potpunim odvajanjem adolescenta od roditelja, važno je naglasiti da to nije nužno. Ovaj proces zapravo podrazumeva nezavisnost uz istovremeno održavanje emocionalne povezanosti sa roditeljima. Za razliku od primarne separacije, gde fizičko odvajanje podstiče psihološku autonomiju, kod sekundarne separacije diferencijacija se mora postići na intrapsihičkom nivou. Specifičnije, proces sekundarne separacije i individuacije podrazumeva prolazak kroz četiri faze:

1. *faza diferencijacije*: cilj je biti različit od roditelja, zauzima se oštar kritički stav prema njima; težnja da se odbace njihova pravila i shvatanja sveta i sebe. Tokom ove faze dolazi i do većeg broja konflikata između roditelja i mlade osobe;
2. *faza uvežbavanja/praktikovanja*: dolazi do praktikovanja sopstvene nezavisnosti, isprobavanja sopstvenih uverenja i odluka; traženje svojih prava;
3. *faza ponovnog približavanja*: dolazi do razvoja uzajamnosti, tj. razumevanja roditeljske perspektive uz osećanje sopstvene autonomije;
4. *faza konsolidacije* (permeabilnost/propustljivost): razvija se otvorenost za roditeljski stav; u stanju smo da kreiramo nezavisan identitet, ali i da prihvatimo roditelja kao oslonac i podršku.